

ВЗАЄМОДІЯ КАТЕГОРІЙ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ Й СТАНОВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ВЗАЄМОДІЇ КАТЕГОРІЇ РОДІВ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ ТА СТАНОВОСТІ)

Стаття присвячена питанню взаємодії категорій становості й аспектуальності на понятійному рівні (у широкому розумінні), а саме взаємодія категорій становості й роду дієслівної дії.

Ключові слова: *аспектуальність, становість, рід дієслівної дії, вид дієслова.*

Темою статті є взаємодія однієї із категорій аспектуальності категорією родів дієслівної дії із категорією становості.

Предметом дослідження є взаємодія категорій становості й аспектуальності, а об'єктом дослідження є взаємодія саме категорій аспектуальності категорією родів дієслівної дії. Дослідження було здійснене на матеріалі сучасної української літератури (зібрано 10 000 одиниць).

Актуальність теми полягає в тому, що категорія аспектуальності є загально дієслівною категорією, яка охоплює всі без винятку дієслівні утворення: особові дієслова, дієприкметник, дієприслівник, інфінітив, предикативні форми на -но, -то і базується на семантико-словотвірній функції – протиставлення дієслівних форм за значенням

© Труба Г. М., 2015

неможливості й обмеженості позначуваної дії або стану. В основі категорії аспектуальності – дієслівна пара, в якій одна форма володіє ознакою неможливості дії, а друга – обмеженості. Семантика обох форм може бути тотожна (*перечитувати – перечитати*) або ж у похідній формі модифікована (*жити – пережити*). У першому випадку йдеться про форми недоконаного й доконаного виду, а у другому – про вихідну й похідну форми категорії родів дії. І категорії родів дії, і категорії виду підпорядковані загальнодієслівній категорії аспектуальності. Хоч видова пара визначає суть категорії аспектуальності, все ж значна частина дієслівних лексем має тільки одне видове значення [2: 111].

Існує певна невизначеність у термінології, адже за підходом О. В. Бондарка, роди дії називаються способами дії (слід розуміти уявлення про те, як відбувається дія, спосіб її реалізації у часі, зумовлений не тільки лексико-граматичним, а й лексико-семантичним рівнем аспектуальності і тому зручніший для дослідження аспектуальних властивостей дієслів [8: 63 – 64]), і, як наслідок, дослідження взаємодії на цьому рівні дасть нам змогу детально прослідкувати взаємодію на рівні спільних диференційних ознак та функцій [7: 14 – 15]), а це, у свою чергу, викликає певну плутанину з класичною термінологією, де за терміном спосіб дії закріплене інше розуміння. Отже, у дослідженні задля уникнення плутанини використовується термін «рід дії» (далі РДД).

Уперше наявність родів дії (з нім. Aktionsarten) у видовій системі слов'янських мов засвідчив З. Агрелль у праці «Видові відмінності і творення родів дії у польських дієсловах» (1908) [2]. Учення про роди дії було розвинуто в працях польських (Е. Кошмідер) [6], російських (Ю. С. Маслов, О. В. Бондарко, Л. Л. Буланін) учених. Родам дії як окремій граматичній категорії в межах аспектуальності присвячено розділ в «Українській граматиці» (1986) [1: 201].

Отже, розглянемо власне взаємодію родів дії та становить більш детально. Аспектуальні пари родів дії за своєю семантичною структурою поділяються на два різновиди:

- 1) модифікаційно-видові (*шарудіти – зашарудіти, кричати – покричати*) з особливістю надання семантиці дієслова часового, просторового чи іншого значення [1: 201];
- 2) мутаційно-видові (*співати – приспівувати, кричати – розкричатися*) – специфіка полягає в тому, що саме вони підкреслюють результативність та інтенсивність (як підвищину, так і знижену) дії. Якщо компоненти модифікаційно-видових пар мають однакову валентність (*шарудіти* чим у чому – *зашарудіти* чим у чому), то кожен із компонентів мутаційно-видової пари має свою інтенційну структуру (пор. *співати* що кому – *приспівувати* кому) [1: 201 – 202].

Кількість родів дієслівної дії, частота їх уживання в мовленні становлять специфіку дієслівної системи кожної слов'янської мови. Так, ітеративні дієслова доконаного виду (*попоходити, попоносити*) властиві тільки українській мові, ітеративні дієслова недоконаного виду – російській (стилістично обмежені утворення типу *хаживать, говаривать, нашивать*) та чеській (*chodivat, chodivavat*) мовам, дистрибутивні дієслова доконаного виду з двома префіксами частіше або рідше вживаються у всіх слов'янських мовах, однак найбільшого поширення ці утворення набули в польській та українській мовах [1: 202].

В українському мовознавстві немає єдиної класифікації родів дієслівної (далі РДД) дії, тому слід розглянути найбільш поширені. Взагалі, за своєю семантикою вони поділяються на результативні, фазові, кількісні і ступеня інтенсивності – всі ці значення

універсальні для всіх мов, однак у кожній на їхній основі утворюються специфічні для них РДД [1 : 202]:

1) Підсилювальний РДД охоплює такі підгрупи: дієслова звучання та мовлення; дієслова фізичного та психічного стану; дієслова неспрямованого руху; дієслова зі значенням дії розваги, з яким вказані дієслова вживаються [7 : 17], з обов'язковою наявністю функцій позачасовості існування неграничної, невичерпної дії: дієслова на позначення звучання – *Приголомшені несподіваною новиною, вони сиділи на землі за метр один від одного. Мовчали* [5 : 57]; дієслова психічного та фізичного стану – *Як ви дивитеся на роботу з постійним вдячним і небідним клієнтом?* [5 : 88]; дієслова на позначення неспрямованого руху – *Горицьк із квіткою вусів прямо по центру стіни* (із усного мовлення). Слід чітко розмежовувати дієслова підсилювального РДД та інтенсивного РДД з ознакою зростаючого розвитку інтенсивності початкої дії до певного ступеня, а другі – ознаку, що вказує на крайню межу тривалості через поглиненість суб'єкта дією: *розмріятися* [7 : 23] з наявними функціями наслідковості, гомогенності. Можна казати, що цей спосіб дії корелює певним чином із підкатегоріями становості, а саме стан унаслідок дії чи стану: — *Тому що зазвичай... — замовкла. Прислухалася. Біль раптом ушух. Тілом розшилася слабкість і, ніби дощ... Ніби просто тут, у братовій кімнаті — теплий дощ...* [5 : 19].

2) Тривало-необмежений РДД (досліджений у працях А. А. Шелякіна [9]) є «семантичним антонімом» тривало-обмежуваного РДД [7 : 18]. Так, тривало-необмежуваний складає спільний сегмент із категорією становості на основі спільних семантичних ознак гомогенності, відносній постійності вияву зі спільною функцією позачасового вияву (*Хлопець був одягнений у дорогий костюм; ...раптово здавши, що вона володіє його мовою, а це значить, він зможе почуватись куди вільніше...* [4 : 5]), а тривало-необмежуваний – спільний сегмент із станом унаслідок дії чи процесу або власне фізичний чи просторовий стан із функцією наслідковості (*Золотом закладає, увесь світ пообіцяє, обкурить розмовами своїми звабливими, тільки би дурникові добре було* [5 : 79]).

3) Фінітивний РДД [7] виражає, окрім закінченості, особливу енергетичність дії, що уналежнює його до спеціально-результативних [7: 21]. Можна вважати, що цей РДД корелює певним чином із підкатегоріями становості, а саме стан унаслідок дії чи стану з обов'язковою наявністю функцій гомогенності, нечленованості, становості: *Ти погубиш його. Чи, може, ти плануєш взагалі не провідувати брата?* [5 : 16].

4) Завершальний РДД є підтипом загальнорезультативного способу дії та об'єднує дієслова зі значенням кінцевої фази дії, утворюється префіксом до-, не слід плутати з дієсловами, що виражають завершеність та інтенсивність дії [7 : 22]. Слід зазначити, що цей спосіб дії корелює певним чином із підкатегоріями становості, а саме стан унаслідок дії чи стану: ... *коли Стас поїхав, так і не дочекавшись вагітної дружини...* [8 : 18].

5) Фінально-наслідковий РДД оригінально передає понаднормовий ступінь тривалості й інтенсивності дії твірних основ. Вони не маркують завершення самої дії і не виражають одноманітного та передбачуваного результату дії і тим самим відрізняються від підсилювального способу дії з префіксом до- [8 : 22]. Також становлять спільний сегмент із категорією стану, а саме стан унаслідок дії чи процесу: ... *приятель запросив його до своєї хатини у передгір'ї дозбирати напрочуд рясні тогорічні яблука, від яких, за його словами, просто не було спасу* [4 : 29].

6) Розподільний РДД об'єднує дієслова зі значенням розподілення дії серед низки об'єктів чи для неперехідних – серед ряду суб'єктів [7: 24], де відтінки розподілення передаються дієсловами, що охоплюють інтенсивною дією всі сукупності об'єктів та суб'єктів [2: 25]. Можна вважати, що цей РДД корелює певним чином із підкатегоріями становості, а саме стан унаслідок дії чи стану лише за умови наявності функції наслідковості та гомогенності дії: *Олег зварив собі та млявому Стасові кави, повідчиняв вікна і вирішив перекантуватися в приятеля до восьмої, щоби просто від нього — на роботу* [5 : 20].

7) Результативно-непроцесні дієслова, що позначають власне момент вияву результату (стану), має форму лише доконаного виду: *опинитися, опам'ятатися, осиротіти, підвернути, заблукати* та подібні; має спільні ознаки із статальністю, а саме функції гомогенності та наслідковості: *Бо прочитавши, вони одразу би збанули – вона все це знає!* [5 : 6].

Слід розрізнити результативні дієслова і результативні РДД. Результативні дієслова виражають результат, ускладнений або неускладнений різними обставинами: *їхати – в'їхати (в село), летіти – злетіти (вгору), робити – переробити (вправу)*, — другий компонент виражає результативну дію, ускладнену різними обставинами, причому ця додаткова сема зберігається й тоді, коли від доконаного дієслова утворюється його пара недоконаного виду: *в'їхати – в'їжджати (в село), злетіти – злітати (вгору), переробити – переробляти (вправу)*. На відміну від результативного дієслова, результативний РДД – це обов'язково група однovidових дієслів, об'єднаних спільним для всіх них семантичним компонентом [7].

8) Детермінативно-часові РДД [2], характеризуються виявом дії в обмеженому відрізьку часу: прудуративний (тривало-обмежений) виражає прояв дії у відносно тривалому та визначеному відрізьку часу (одновидові дієслова): *А вона ж де була? Присутня ж мала бути... про страти. Пропустила... Нічого не бачила* [7 : 23].

9) Реляційний РДД об'єднує дієслова, що не беруть участі в утворенні граничних способів дії та мають постійний вияв (чи відносно постійний), а саме не позначають ні конкретно-процесних, ні кратних дій [20]: *висіти – ...теплий пар здіймався від випадкових перехожих унизу, і сніг, що пройшов над містом, тепер висів на гілках* [4 : 106].

10) Статальний РДД охоплює дієслова, що беруть участь у творенні низки РДД граничних дієслів, що мають значення статичної ознаки та позбавлені розвитку [1]: *Поруч, притиснутий наповненою барвистими гудзиками попільничкою, лежав бордовий паспорт* [4 : 26] (положення в просторі); *Її нестерпно нудило, в голові паморочилося, усе тіло боліло, скло обличчя, мучили спрага і голод, страх і розпач, задуха і нав'язливе дрижання комах* [4 : 13] (фізичний стан); *І здивувалася тому, що не засмутилася. І пояснила собі це тим, що завжди любила свою професію* [5 : 27], сумувати – *Він сумував за нею* [4 : 154] (душевний стан).

11) Постійно-узуальний РДД охоплює дієслова соціально-професійної діяльності осіб [20]: *служувати, керувати, вчитися, викладати, бомбувати, шахраювати, голодувати*, — і взаємодіє з категорією становості з наявними функціями позачасовості, становості, але лише за умови наявності функції гомогенності, які в цих випадках будуть виражені ситуативно: *Кімнатка, що в ній засідали гості, служувала за вітальню, і до неї можна було потрапити просто з церковного притвору* [4 : 51].

12) Фазовий РДД вказує на різні етапи виконання дії, зокрема на її початок (*побігти, полетіти; зашуміти, загомоніти, забігати*), на інтенсивність розгортання дії (*розхворітися, розахкатися; збунтуватися*), на її частковість, обмеженість у часі (*помарити, помислити, помріяти*) або, навпаки, на часову визначеність із зазначенням певних часових меж (*помріяти цілий день, промарити весь тиждень*), на кінець дії із наявною функцією наслідку / повної вичерпаності (*відблискати, відгриміти, відбриніти*) [1]. Із семантики зрозуміло, що не всі підвиди фазових РДД взаємодіють із категорією становості. Так, РДД фази початку та інтенсивності розгортання дії не взаємодіють через наявність функції процесуальності та членованості дії. А РДД фази кінця дії є спільним сегментом зі становістю, а саме стан унаслідок дії чи процесу: у них наявні диференційні ознаки гомогенності та функцій становості, наслідковості: *Вона стільки років прожила в невпевненості, що нині залишилося впевнено брати все, що залишилося* [5 : 35] – усі фазові дієслова, як видно з прикладів, доконаного виду [1]. До фазових РДД слід уналежнити дієслова, які передають повну вичерпаність дії, пов'язану переважно зі слуховими і зоровими сприйняттями; формальним показником у цьому РДД виступає префікс від/од- (*відгриміти, відблискати, відбриніти, відбрязкотіти, відбухати, відгустити*) [1]. Така група РДД є також частиною взаємодії досліджуваних категорій, а саме з підкатегорією становості: стан унаслідок дії чи процесу із спільними функціями становості, наслідковості та диференційними ознаками гомогенності.

13) Неозначено-тривалий РДД передає семантику процесу мислення, почуття, говоріння за допомогою префікса *по-* (передає функцію наслідковості) та може супроводжуватись обставинами типу *трохи, якийсь час* і подібні (*помарити, помріяти, помислити, помилувати, потерпіти, побалакати і под.*) [1; 2]. Зазначений РДД є спільним сегментом у взаємодії категорій аспектуальності та становості, а саме стан унаслідок процесу: *Коля напружилась і сказала: – Я мушу ще подумати* [4 : 41].

14) РДД із семантикою певної тривалості, утворений від дієслів на позначення процесу мислення, почуття, говоріння за допомогою префікса *про-* (*промарити, промріяти, промислити, промилуватися, протерпіти, пробалакати і под.*) [1 : 21]. Дія, позначувана цими дієсловами, може тривати годину, день, тиждень і под., тобто вона введена в певні часові рамки [1; 2], але саме завдяки цим межам лексеми мають диференційні ознаки тимчасового вияву дії чи процесу. А отже, вони є виявом взаємодії категорій аспектуальності і становості зі спільними функціями становості та наслідковості: *Дівчина із температурою майже 40°С промарила тиждень* [із усного мовлення].

15) Кількісні РДД поділяють на ті, що виражають кількість вияву самої дії (однократність / багатократність), і ті, що підкреслюють участь у виконанні дії багатьох суб'єктів або її спрямованість на певну кількість об'єктів. Якщо результативні і фазові дієслова представлені РДД тільки доконаного виду, то серед кількісних є й роди дії, що об'єднують дієслова лише недоконаного виду [1; 2]. Взаємодія кількісних РДД із категорією становості є можливою лише за умови диференційної ознаки гомогенності дії.

16) Розподільні (дистрибутивні) РДД позначають дію, виконувану багатьма суб'єктами (*Всі студенти повиходили з аудиторій*) або поширювану на численні однорідні об'єкти (*З бібліотеки повиносили всі книжки*) [1; 2]. Розподільний РДД взаємодіє з категорією становості, а саме стан унаслідок процесу зі спільними функціями становості, наслідковості та диференційною ознакою гомогенності: *Люди повиходили з хат,*

щоб насолодитися раптовою прохолодою, а дерева підступно струшували їм на плечі заблукані краплі води [3 : 116].

17) РДД ступенів інтенсивності дії поділяються на дієслова достатньої інтенсивності, близької до вичерпності (*читати – начитатися, гратися – награтися; ходити – виходити всі околиці, всі стежки; бігати – оббігати, ходити – обходити*), особливої старанності при виконанні дії (*виглядувати, вибрязкувати, виспівувати*), наддостатньої інтенсивності, внаслідок якої виконання дії припиняється (*переходити* «перестати ходити», *переплакати* «перестати плакати»; *наплакатися, наговоритися, насміятися* – «через надзвичайну інтенсивність якогось процесу втратити до нього інтерес»), ослабленої інтенсивності, що виражає неповноту вияву дії (*накрупувати, наспівувати*), і недостатньої інтенсивності, або супровідності дії (*приспівувати, пританцьовувати, примовляти*) [1; 2]. Отже, тільки РДД достатньої інтенсивності є зоною взаємодії з категорією становості через наявність спільних функцій становості та наслідковості: *Оббігаєш всі магазини, а потрібної речі не знайдеш [усного мовлення]*.

18) Пом'якшувальний РДД (позначає ступінь перебігу дії і твориться за допомогою префіксів *по-, при-, під-, вс-, вз-* із наявною семою неповноти ступеня вияву граничної дії: *підтримати, прив'язати, попоїсти...*[7 : 20]), інхотативний РДД (позначає перехід у будь-який стан: *червоніти, темніти* [7 : 25]), багатократний РДД (уживають тоді, коли мова йде про дію, наявну в різний час кілька разів: *поглядати* [7 : 26]), переривчастом'якшувальний РДД (має значення нерегулярності, кратності та супроводжується словами *інколи, часто, час від часу* та неповноти дії звичайної валентності дієслів [7 : 26]), тривало-пом'якшувальний РДД (із семою здійснювати дію тихо, зберігаючи основну нить [7 : 27]), супроводжувальний РДД (*Він говорив пританцьовуючи* [7 : 27]), взаємний РДД (об'єднує лексеми за ознакою досягнення мети взаємної дії, яка позначає ту дію, що відбувається між кількома суб'єктами: *пересваритися, перекинутися* [7 : 27]); РДД із семантикою активного початку дії (сполуки типу *давай + інфінітив, ну + інфінітив: давай читати, ну давай гуляти*) [1]; РДД різноспрямованого руху, що протиставляються недоконаним дієсловом односпрямованого руху (*бігати – бігти, їздити – їхати, ходити – іти, лазити – лізти, носити – нести, повзати – повзти, плавати – плисти/пливти, возити – везти*) [1; 2]; РДД разового вияву нетривалої дії із формальним показником суфіксом *-ну-* (*блиснути, війнути, грюкнути, стукнути*) [1; 2]; РДД обмеженої тривалості, що об'єднує дієслова руху, зорового і слухового сприйняття з формальним показником префіксом *по-* (*походить, посмикати, поблискати, погустити*), взаємодія з категорією становості не наявна через відображення не власне стану, а проміжного етапу на шляху до стану, етап переходу від одного стану до іншого з функціями процесуальності, частковості, певного етапу виконання дії.

Отже, не всі способи дії мають спільний сектор із категорією становості на поняттєвому рівні. Способи дії граничних дієслів мають порівняно обмежену зону взаємодії, а саме результативно-непроцесний, фінитивний, детермінативно-часовий (предуративний) способи дій, а результативно-тотивний, провесно-результативний, результативно-пантитивний, термінативно-локальний, результативно-анулюючий, кількісно-результативний, якісно-результативний, результативно-обставинний, починальний, делімітативний, тривало-одноактний, термінативний, термінативно-інтенсивний, одноактний спосіб дії не взаємодіють із категорією становості з наявними функціями

гомогенності, результативності, становості, відносної постійності вияву. Способи дії неграничних дієслів, у свою чергу, мають більш питомий шар лексем та синтаксем, що взаємодіють із категорією становості, а саме реляційний та статальний спосіб дії, сюди можна уналежнити і постійно-узуальний спосіб дії, але лише за умови наявності в окремих одиницях семи становості та відсутності семи процесуальності з функціями позачасовості (або безвідносності до фактичного часу), становості. Починальний, інхотативний, багатократний, переривчасто- пом'якшувальний, тривало-пом'якшувальний, супроводжувальний, взаємний, результативно-тотивний, прогресно-результативний, результативно-пантитивний; термінативно-локативний, результативно-анулюючий, спеціально-результативний (кількісно-результативні, якісно-результативні, результативно-обставинні), починальний, делімітативний, тривало-одноактний, одноактний, термінативно-тривалий та термінативно-інтенсивний, еволютивний способи дії не мають спільних сегментів із категорією становості через відсутність спільних диференційних сем та наявність взаємовиключних сем із категорією становості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.
2. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. — К. : Наукова думка, 1987. — 212 с.
3. Забужко О. Музей покинутих секретів / О. Забужко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — <<http://www.rulit.net/books/muzej-pokinutih-sekretiv-read-220483-1.html>>. — Назва з екрану.
4. Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років: збірка / [Андрухович С., Дереш Л., Дністровий А. та ін.] — Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. — 318 с.
5. Дашвар Люко. Мати все / Люко Дашвар. — Харків : Клуб сімейного дозвілля. — 2010. — 334 с.
6. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза: [пер. с польск.] / Э. Кошмидер // Вопросы глагольного вида. — М. : Изд-во иностр. лит., 1962. — С. 105–167.
7. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике / [под. ред. Е. В. Падучевой]. — М. : Прогресс, 1986. — Вып. 17. — С. 22 – 129.
8. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [отв. ред. А. В. Бондарко]. — 2-е изд. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 348 с.

Труба А. Н., кандидат филолог. наук, ст. преподаватель
ОНУ, Одесса

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАТЕГОРИЙ АСПЕКТУАЛЬНОСТИ И СОСТОЯНИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КАТЕГОРИЙ РОДОВ ГЛАГОЛЬНОГО
ДЕЙСТВИЯ И СОСТОЯНИЯ)**

Статья посвящена вопросу взаимодействия категорий состояния и аспектуальности на понятийном уровне (в широком понимании), а именно категории состояния и рода глагольного действия.

Ключевые слова: *аспектуальность, состояние, род глагольного действия, вид глагола.*

Truba A. N., candidate of Philology, senior lecturer
ONU, Odessa

THE CONTRACTION OF ASPECT AND STATE CATEGORIES

This article is devoted to the contraction of aspect and state category on the meaningful level, especially contraction the category of the state and the gender of verb action.

Key words: *aspect, state, gender of verb action.*